

PERÉNYI MIKLÓS EGRI VÁRPARANCSNOK.

(Első közlemény.)

II. Rákóczi Ferencz örök emlékezetű szabadságharczában «az idegen nemzet által letapodtatott» Perényi nemzetségnek csaknem minden fegyverfogható tagja részt vett s' alkalmasint a nagy vitézi hírben álló *Farkas* báró volt az első főúr az országban, a ki hűséget esküdött a fejedelemnek. Annyi bizonyos, hogy mikor a beregi, ugoicsai s szatmári urak és jómódú nemesek — kevés kivételével — még távol tartották magukat a mozgalomtól s' a nyomorult földnépével máskülönben együtt érző és együtt szenvedő kis nemesség is csak azt leste-várta, hogy fordul a koczka? Perényi Farkas már diadalmasan lobogtatta a *Pro Libertate* zászlót s' 1703 évi szeptember havában kurucz csapatokkal Ungvár alá szállott, szép, biztató levelet küldvén az odamenekült királpártiaknak, hogy gondolják meg hazájukhoz, nemzetükhöz való kötelességüket és adják fel a várat Rákóczinak: «Kegyelmetek úgy el hidgye, mint az égen a napot látja, hogy ezen a földön több erősség az egy *Cassánál* császár kezén nincsen . . . *Szatmár*, *Munkács* és *Tokaj* bizonyosan ígéletben vagyon, nem ér egy hetet . . . *Vinna*, *Homonna*, *Csicsva* és *Sztropkó* csak engem vár, mingyárt hajol, hát kegyelmetek miben bízik?» stb. stb.¹

Farkas példáját, talán az egy *Perényi György* kivételével,² a többiek is hamarosan követték, s' a fejedelem nagy, jó néven vette hűségüket. *Farkast*, a ki gróf Bercsényi Miklós fővezér udvari kapitánya volt, ezredessé és ezredtulajdonossá tette,

¹ *Ungvármegye levéltárában*. Actor. Anni 1703. Fasc. 104. Nr. 29. 30.

² Perényi György 1706. évben a Gyulai ezredben császári kapitány volt és Olaszországban halt meg 1728. évben.

az élemedett korú *Zsijmondot* pedig, a ki úgy látszik regularis katona volt, hadsegédül vette maga mellé. Az úrfiak közül *Imre*, a kinek özvegy édes anyja *Károlyi Krisztina*, *Károlyi Sándornak* testvérnénje volt, udvari hadnagya, *János* főbejárója lett Rákócziának.

Perényi Miklós, Ferencz bárónak Kornis Krisztinától született fia, szintén ezredesi rangban lépett be a nemzeti hadseregbe, mivelhogy olyan tekintetes úr, a kit Abaujvármegye örökös főispánjának tiszteltek, abban a fölöttébb aristokratikus jellegű hadseregben, melynek tábornokai között, a külön rendfokozatba tartozó *brigadéros* magnásokon kívül, nyolcz grótot és hét bárót találunk — alább nem is kezdhette.¹ Bercsényi alatt szolgált, de ezrede kezdetben csak innen-onnan összeverődött hajdukából, kurucz meghatározás szerint *dirib-darabból* állott. A fővezér, bár rendes szokását követvén, a fejedelemhez írott leveleiben többször kicsúfolja, a maga módja szerint eléggé szivelte és pártját fogta, mikor a vén szakállú, nagy ivó régi kurucz tiszték és az ugorkafára felkapaszzkodott *ezeres kapitányok* torzsalkodtak vele. Különösen *Esze Tamás*-sal gyűlt meg a baja, a ki vitéz katona, de neveletlen ember létére nem csak zokon vette, hogy őt Perényi alá rendelték, de gyakran ki is tört belőle a pór természet és vakmerőképen szembeszállott vele.

De *Esze Tamást*, a ki különben Bercsényinek is sok bosszúságot okozott, jól ösmerték a kurucz armádiában, Perényiről pedig mindenki tudta, hogy bizony nem a maga hasznát kereste, nem is a brigadérosi méltóságra vágyott, mikor nyugodalmas szállási kastélyát s' apró gyermekeit elhagyván, kardot kötött, hanem hogy ősei példájára vérét ontsa, életét áldozza hazája szabadságáért.

Bercsényi 1705. január 6-án kelt levelében tudatja a fejedelemmel, hogy Perényi Miklóst gr. *Eszterházy Antal* tábornok mellé Nyitrára küldte, hadd *doboljon ott*² — úgymond — a részeges *Móricz István* és a *szunyáta* (alattomos, sunyi) *Réthey között*.³ Már akkor gyalogsági dandárnok volt, mely fokozatba,

¹ Thaly Kálmán összeállítása szerint.

²⁻³ Talán czélzás Perényi hibás beszédjére, a mit Bercsényi egy másik levelében szintén kicsúfolt. *Archivum Rákóczianum* IV. k. 272. l.

a Bercsényi által készített szervezési szabályzat értelmében, 1704. december 31-én léptette elő a fejedelem.¹

Nem sokkal ezután a fővezér is megérkezett Nyitrára és átvette az ország észak-nyugati részében, a Vág vonalon működő magyar hadak vezényletét. Mikor gróf Heister Siegbert császári tábornagy a kuruczoktól erősen szorongatott Trencsént föl akarta menteni, Bercsényi az Eszterházy Antal vezérlete alatt álló Ocskay, Ebeczky, Petróczy, Révay Imre, Perényi Miklós stb. lovas és gyalog csapatait küldé ellene, másfelől Nyitrából 1705. márczius 5-én maga is reá támadt és közös erővel úgy megszorították a német hadat, hogy Heister alig tudott felhómlott, elzülött seregével Nagyszombatba menekülni. De innét is tovább futott s' a várost üresen hagyván a Dunántúl próbált szerencsét, mialatt Bercsényiek Modor, Bazin, Szentgyörgy városokon kívül még a Csallóközt is visszafoglalták. A fényes császári sereg gyalogsága ezekben a harcokban csaknem teljesen megsemmisült, a Trencséntől Székesfehérvárig, Simontornyától Pozsonyig alá s' fel nyargaló, száguldozó nehéz lovasság pedig annyira kimerült és tönkre ment, hogy hosszabb időre harczképtelenné váltott.² Lőn erre nagy öröm és rettenetes ivás a kuruczok között, kiváltképen mikor hirtelen futott, hogy a bécsi kormány Heistert a magyarországi főparancsnokságtól megfosztotta.

Bercsényinek az volt a célja, hogy a trencsényi őrséget kiéheztesse s' ezért az ostromzárt mind szorosabbra igyekezett vonni a vár körül. Ápril vége felé már úgy állott a dolog, hogy a védők, minden eleségből kipusztulván, lóhúson tengődtek, de azért nem vesztették el a bátorságukat, mert titkon megbiztatták őket, hogy Morvaországból segítség érkezik számukra. Megtudván ezt Bercsényi, éjjel-nappal szorgalmasan őrizteté a határokat s' míg egyfelől *Ocskay László* huszárjait Morvába küldé rabolni, másfelől *Perényi Miklóst* Nyitrából 4 sereg gyaloggal és 2 taraczkágyával a trencsényi ostromzárlat erősítésére rendelte.

¹ *Thaly Kálmán* A székesi gróf Bercsényi család III. k. 349. lap, második jegyzet.

² *Thaly Kálmán* i. m. III. k. XXII. fejezet.

Mikor erről 1705 május 2-án a fejedelemnek jelentést tett, egyszersmind azt ajánlotta, hogy a köszvényes *Farkas Sándor* putnoki, szendrei, ónodi és egri hajdukból álló ezredét is Perényi parancsnoksága alá kellene rendelni, hadd legyen — úgymond — végre egy jó ezrede s' hozzá jó *viczekapitánya* (t. i. alezredese), hogy szolgálhasson, a hol kívántatik.

A morvai segítség azonban még is csak átjött a határon. Perényi és Ebeczky csapatjai a német had egy részét *Szerednél* feltartóztatták és vissza verték ugyan, de mielőtt a könnyelmű és gondatlan Ocskay a Vág két partján szétszórt kurucz lovas-ságot összegyűjtötte volna, a németek már keresztül törték magukat az ostromzáron és bevitték az eleséget Trencsén várába.

Ősz elején Perényi is bucsút mondott a *tót-imperiumnak*. A fejedelem 1705 szeptember 29-én megparancsolta *Észterházy* Antalnak, hogy őt, késedelem nélkül Szolnokba küldje, utasítván az őrséget és a várkapitányt, hogy a míg ott lesz, tőle függjenek. Szolnok ebben az időben is a tiszai só szállítás lera-kodó helye s' azonkívül hadielelés- és épületanyag-raktár volt és stratégiai szempontból különös fontossággal birt.

Perényinek az volt a feladata, hogy a Duna-Tisza közén táborozó Csajághy és Sötér-féle ezredekkel együtt *Bottyán János* vezénylő tábornokot támogassa, a kit Bercsényi a Bakony és a Balaton, a Duna és Tisza körül fekvő országrész védelmére küldött, hogy a délkelet felől nagy erővel támadó császári sereget visszaverje és a magyarokat halálból gyűlölő ráczok ellen írtó háborút vezessen.

De a nagyszombati béketárgyalások és más közbejött akadályok miatt a kurucz hadak úgy itt, mint az észak-nyugati harctéren csak a következő év elején léphettek fel támadólag, még pedig olyan diadalmasan, hogy rövid idő alatt a Vág vonalát és a Duna-Tisza közét egyaránt megtisztították a betörő ellenségtől s' Pálffy János maga volt az, a ki most már a fegyverszünetet az uralkodóház érdekében állónak tekintette.

Az 1706. évi ápril 15-től július végéig tartó fegyvernyugvás alatt Perényi Miklós is megtérhetett rég elhagyott családi tűzhelyéhez, hogy feleségének s' apró gyermekeinek szive szerint örvendezvén, pusztuló gazdaságát valamennyire rendbehozassa.

Mert régi tapasztalat szerint asszonygazdálkodásban kevés a köszönet, akkortáiban pedig, mikor a föld népe, a legjobban sa nyargatott iga-vonó paraszt, a tárogató első szavára, kaszát kapát eldobván, fegyvert ragadott, a legerősebb gazda mellett is bizony üresen maradt a barázda. Különben pedig az urak és nemesek közül, a ki csak kezét-lábát bírta, kurucz- vagy labancz-párton mind hadakozott s' a házörző gyámoltalan öregek és gyermekek, a tekintélyüket veszített tisztartók nem bírták engedelmességre szorítani, robotra, úrdolgára hajtani a zászlóval, síppal-dobbal csoportostul fel- s' alájáró jobbágnépséget. És mióta a Rákóczi által küldött lobogókat a beregszászi piacon kibontották, a tiszaujlaki *sóstitztek*et levágván, szentegyházakat, malmokat, vámszedőhelyeket büntetlenül raboltak, gyujtogattak; mióta paraszt suhanczokból kurucz hadnagyok és kapitányok lettek, azóta a Rákócziért meg a dologtalan életért lelkesedő beregi és ugocsai pórok úgy megvadultak, olyan nagy *szarvat emeltek*, hogy nem lehetett velök egykönnyen boldogulni.

Az otthon maradt *Perényi asszonyok* 1703 év október havában nagy keserves szívvvel panaszolják, hogy rosszra fordult a világ sorja, a jobbágyok nem akarnak dolgozni, hanem zászlót, dobot hozatnak maguknak, mindenütt felkelnek és «*hajdúvárosi szabadságnak színe alatt*» megtagadják az engedelmisséget.¹

A méltatlankodó, gyámoltalan úrasszonyok között volt Perényi Miklós második felesége is, a ki már csak négy kis gyermekére nézve sem viselhetett gondot úgy a hogy kellett volna a gazdálkodásra. Volt ugyan a jó úrnak első házasságából egy *László* nevű felserdült fia, a ki bizony sokat lendíthetett volna odáhaza, de ez bizony ügyet se vetett a gazdaságra, hanem a többi úrfiakkal együtt, hol itt, hol amott *kuruczoskodott*, nyughatatlan természetével, mint afféle éretlen, *goromba* ifjú, sok bosszuságot okozván atyjának. Perényi Miklós nagy béketűrő ember volt, de egyszer mégis úgy megharagudott reá, hogy Bercsényi előtt azt találta mondani, hogy «*vagy jót ver belőle, vagy agyon löveti*», mire Bercsényi, a fejedelemhez írott levelében, csípősen megjegyezte, hogy legörömestebb azonban

¹ Archivum Rákócziánium I. k. 233. l.

eccedi főstrázsamesterré tétetné. Rákóczi azt válaszolta, hogy a fiuról kár is beszélni, az apja pedig addig dicsekszik, hogy veréssel jót csinál belőle, míg egyszer csak a fiú fog dicsekedni, hogy megverte az apját.¹

De a fejedelem jövőmondása nem teljesedett be, mert Laczkó később eszére tért, megbecsülte magát és nem hozott szégyent nemzetségére, Rákóczihoz pedig, a ki fölismervén benne a tehetséget, politikai küldetésekre is alkalmazta, olyan igaz hűséggel ragaszkodott, hogy nem kellett neki a szatmári békében biztosított kegyelem és rokonaival Perényi Imrével és Jánossal egyetemben követte őt a bujdosásba.

A fegyvernynyugvás lejártával Perényi Szolnokból visszatért Bercsényi hadtestéhez és Eszterházy Antal vezérlete alatt, a kivel közeli sógorságot tartott, a Vág és Morva mellékén harcolt. Mikor a tábornagy az 1707. év nyarán Ocskay László brigadérost Detrekő várának megszállása után ismét rászabadította Morvára, hogy tüzzel-vassal pusztítson, raboljon s' még a *csöcsömösöket* is kardra hányassa, Bagossy Pál, Babocsay Ferencz és Perényi Miklós dandárjait azzal a meghagyással rendelte mellé, hogy a lovasok Lipótvárig kísérjék, a gyalogság pedig a Fejér-hegy völgyéig *mellékezzé* és szüntelenül *attakérozza*, annak utánna pedig Pozsony felé térjenek vissza.² Perényi később a puchói szoros védelmére küldetett, honnan Ocskay Lászlóval Beczkó ellen indult és mialatt a lovasok a Vág partján őrködtek, hogy a német segítséget feltartóztassák, azalatt Perényi és Szádeczky hajdúi létrákon megmászták a város falait, az őrséget felszorították a várba és szép nyereséggel tértek vissza (1707. okt. 13).³

Minthogy az ellenség a bányavárosokat fenyegette, Eszterházy Antal már október 1-én *Bajmóc* várába rendelte Perényit, a ki azonban a beczkói hadi kaland miatt csak két héttel később vonulhatott oda két taraczkkal és municzióval. Az volt a

¹ *Archivum Rákóczianum* V. k. 552 l., II. k. 176. l. Rákóczi levele Bercsényihez 1708. április 28.

² Gróf Eszterházy Antal kurucz generális táborigénykönyve. 1706—1709. Közli Thaly Kálmán. (554. l.)

³ *Thaly Kálmán* Ocskay László. 144. l.

kötelessége, hogy a várból ki-ki csapván, szüntelenül háborgassa a közeledő német hadat. Utasításba kapta, hogy szép szóra, kérésre föl ne adja a várat és csak akkor fogjon a capitulációhoz, mikor már ostrom alá veszik, de alkudozás közben a bástya-falakat törje, rontassa, hogy az ellenség a várban bátorságosan meg ne maradhasson.¹

A szerencsétlen trencsényi csatában (1708 aug. 3), mikor már a Pekry által vezényelt kurucz lovasok a megsebesült fejedelmet holtak vélvén, vad futással menekültek, — *Perényi és Czelder Orbán* vitéz hajdui, négyszögeket formálva, még három órán keresztül hősiesen harcoltak s' nekik köszönhető, hogy a magyar sereg tökéletesen meg nem semmisült.

A fejedelem sebei könnyen begyógyultak, de a szabadságharc ügye, a trencsényi vereség után, melyről Rákóczi emlékirataiban azt mondja, hogy ennél gyalázatosabb, nyomorultabb s' következményeiben gyászosabb csatavesztés sohasem volt, — halálos sebből vértett és rohamosan közeledett a katasztrófa felé. Nyolczadnapra 1708 aug. 11. Rákóczi Egerbe érkezett, mindent elkövetvén, hogy a kudarcnak romboló erkölcsi hatását valamilyen képen ellensúlyozza. De csakhamar azt vette észre, hogy a *tömeglélekben* óriási változás történt s' a mint ő mondja, az egész nemzetet bizonyos kábultság szállotta meg, senki sem gondolt többé a háborúval és mindenki csak azon igyekezett, hogy vagyonát és családját megmenthesse.²

Kijózanodás volt-e ez, mely a mámort rendesen követni szokta, vagy azt jelentette, hogy a magyar lelkesedés szalma-lángja utolsót lobbant?

Nyitra feladása, melynek parancsnoka b. Révay Gáspár nem birta megakadályozni, hogy a Pálffy ígéretei és Pyber püspök aranyai által megvesztegetett őrség fel ne lázadjon; Ocskay László árulása, — mert az a katona, a ki fejedelmének, zászlájának esküdött hűségét megszegvén, az ellenség táborába szökik, mi lehetne más mint *áruló*? — kemény próbára tette a szájaz

¹ *Thaly* Gróf Eszterházy Antal táborigénykönyve. 574. l.

² *Emlékiratok* V. kiadás 252. 256. l. *Archivum Rákócziánium* II. k. 323. 330. l.

kuruczokat, a kik azelőtt verték a mellüket s' esküdöztek mennyre-földre, hogy utolsó csepp vérüket kiontják és nem teszik le addig a fegyvert, míg az ausztriai házat végkép el nem törlik a föld színéről.

Rákóczi 1708. sept. 26-ig maradt Egerben, mely idő alatt Perényi Miklóst többször leküldé a Duna partja megjárására, majd Sötérrel és Bessenyeivel a Szeged körül csavargó ráczok felverésére.¹

Mert a trencsényi vereség után nem sok olyan hű és engedelmes dandárnoka maradt a fejedelemnek mint ő, a ki a vett parancsot zugolódás nélkül teljesítette, nem kérezkedett *hévízekre* (fürdőre) vagy a felesége szoknyája mellé, mikor komolyra vált a dolog, hanem a hová csak küldték, mindenütt becsülettel megállotta a helyét; nem tartozott a fő-fő dicsekvők közé, és nem fújt *panaszos kürtöt*, nem fenyegetőzött, nem mocskolódott mint sok más elbizakodott, zabolázatlan vagy alattomos kurucz, mikor kedve ellen való parancsot kapott.

Bercsényi alaposan ösmerte és ugyancsak kihasználta a kötelességtudó, igaz hazája szerető, önzetlen embert, szép szóval tartván, a fejedelem kegyelmességével biztatván őt, hogy majd így lesz — úgy lesz, nem fognak megfelejtkezni sok jó szolgálatáról. Bizony megérdemelte és rá is fért volna. Mert elbanyagolt gazdaságából csak kevés jövedelmet látott s' a kuruczczá lett jobbágnak országszerte kisebb gondja is nagyobb volt annál, mintsem hogy földesurának dézsmát adjon, *füstpénzt* fizessen, a *sóvám* pedig, melyet Rákóczi a felkelés kezdetén, a régi jó rend és szokás szerint, visszaadott a Perényieknek,² sokfelé oszlott, nem is igen folyt be. A dolgok ilyen állásában nagyon elkelt volna az a kis adományos jószág, a mit a fejedelem Bercsényi közbenjárására, többször is megígért neki, de mindannyiszor feledékenységben maradt. Csak az volt a baj, hogy Perényi nem szeretett, nem is tudott kérni s' mikor egyszer, hadi dol-

¹ *Emlékiratok* V. kiadás 252. 256. l. *Archivum Rákóczianum* II. k. 323. és 330. l.

² Rákóczi 1704. júl. 28-án a szegedi táborból elrendelte, hogy a Perényi nemzetségnél szárazon és vizen szállított sóból Ugocsavármegyében mindenki vámot adjon. Családi levéltár a *Nemzeti Múzeumban*.

gokban, a fejedelemhez kellett mennie, Bercsényihez fordult, hogy emlékeztesse Rákóczit ígéretére, s' adjon a kezébe *kísérőül* néhány sor írást, mert ő még eddig sohasem kért semmit s' majd kifogy mindenéből, *könyörögni pedig szégyenli*. De Bercsényi a helyett, hogy saját praxisából is, — felvilágosította volna, hogy régen volt az, mikor a fejedelmek *kéretlenül* is megjutalmazták a maguk hiveit, — szóról-szóra megírta a dolgot Rákóczinak.¹ Persze hogy üres kézzel jött vissza. Ez még hagyján, de az már méltán fájhatott neki, hogy Bercsényi még vére hullásával megszolgált fizetését is elvonta s' *noha gyalogbrigadéros és főcolonnellus volt*, úgy rendelkezett, hogy csak ezredesi fizetést adjanak neki.² Micsoda égbekiáltó igazságtalanságnak hirdették volt ezt azok a félig megszelidített kurucz fenevadak, a kik most lehajtott fővel, lesütött szemmel kullogtak, suttogva beszéltek és sóhajtoztak, lesvén az alkalmat, hogy pártütő pribékek legyenek.

Hanem hát Perényi Miklós nem kuruczna, de nemzetéhez, fejedelméhez, öröklött hagyományaihoz erős lélekkel ragaszkodó jámbor főúrnak született, a ki magára vállalt kötelessége ellen sohasem vétett. Jellemzésére elég annyit felhoznunk, hogy mikor *Esze Tamás a tarpai jobbágyfiúból lett* brigadéros egyszer belékött, azt hánytorgatván, hogy a fejedelem ígérete szerint nem tartozik neki engedelmeskedni, Perényi kijelentette, hogy ha a fejedelem úgy parancsolja, ő bizony még Esze Tamástól is függeni fog, «*mert ő megcselekszi* — írja a fővezér Rákóczinak — *valamit parancsol Fölséged.*»³

Perényi Egerből 1708. szeptember 3-án jelentette a fővezérnek, hogy a hitszegés miatt fogságban lévő Bezerédy Imrét és társait, a fejedelem rendeletéből *Derzsóffy Ferencz* alezredese által Kassára küldette, a ki «*onnét ujonnan visszafordulván, itten Egerben léssen, magam pedig felséges urunk kegyelmes gratiájából hazamegyek, szegény beteg feleségem látogatására*. Isten adván érnem visszafordulásomat, mindenekben Urunk ő felsége paran-

¹ *Archivum Rákóczianum* V. 555. 1. Bercsényi levele 1708. február 28.

² Bercsényi levele 1709. júl. 6. «Perényi uram fizetését ne úgy ércese mint brigadérosnak, hanem mint colonellusnak, mivel brigadérosságra fizetése nem léssen.» U. o. VIII. k. 99. l.

³ *Archivum Rákóczianum* V. k. 555. 1.

csolattya szerént, várom Excellentiádnak kegyelmes parancsolattját, magam is mitévő legyek.»¹

Leveléből azt lehetne következtetni, mintha Rákóczi már akkor meg is adta volna neki a hazamenetelre való szabadságot, de nem úgy történt a dolog és mialatt Dezsőffy Kassán járt, Perényinek hirtelen a ráczokra kellett indulni s' visszaérkezésekor a fejedelmet már nem találta Egerben. Nosza hát utána rugtatott és nem nyugodott addig, míg az udvar népével lassan menetelő fejedelmet Nagy-Károlyban utól nem érte. Innét már csak félnapi járás volt *Szőllős* és jóreménységgel biztatta magát, pedig kicsibe mult, hogy pórul nem járt, a mint erről Rákóczinak Bercsényihez írott következő soraiból értesülünk:

«Prinyi Miklós felől is lehet kegyelmeteknek híre, ki is tüllem hazakéredzvé, mivel válaszomat nem vette egész eddig gyütt utánam, de valóban *jó humorban találta*, mivel még azaz éjjel visszaküldöttem Egerben, hogy mindgyárt kegyelmedhez vigye fel hajduit, bizonyára *árestomban is tétettem volna*, ha öszve szedésekben szükségem nem lett volna reája.»²

Már akkor gyötörte a fejedelem lelkét a honfi bánat keserősége, a gyanú és bizalmatlanság, s' úgy érezte, hogy az ügy, melynek diadaláért mindenét feláldozta — örökre elveszett.

Perényi nem követett el hadi vétséget, mert Eger várát akkor semmi veszedelem nem fenyegette, különben is nem ő, hanem Vass Sándor dandárnok volt ott a parancsnok, helyettese pedig Réthey Ferencz alezredes. Csakhogy Rákóczi már egyikben sem bizott. Vass Sándort még a *várőrző szentek* között is *felettébb okosnak* tartotta s' épen azon gondolkodott, hogy valami szín alatt *kiigazítja* őt a várból és a gyanusan viselkedő Réthey mellé, vagy Perényit, vagy — úgymond — *ha az papoknak zabolát akarunk vetni* — Szentpétery Imre dandárnokot állítja, mikor Perényire megharagudván, szándékaról egyelőre letett.³

Bercsényi akkor a Garam és Ipoly környékén vonta össze

¹ Országos Levéltári Lymbus. Missilisek.

² A fejedelem Bercsényihez. Károlyból 1708. okt. 16. *Archivum Rákóczianum* II. k. 357. l.

³ U. o. II. k. 338., 342. l. A fejedelem 1708. szept. 23. tudatja Bercsényivel, hogy Perényit vissza hívta Egerbe.

a magyar hadakat, hogy az Érsekújvárat fenyegető Heistert feltartóztassa. Perényi is hozzácsatlakozott a trencsényi csatából megmaradt vitéz hajduival, kiknek legnagyobb része, a kurucz sereg visszavonulását fedezve, Czelder Orbán gyalogjaival és Luzsinszky Sándor lovasaival együtt elhullott. De a császáriak nagy erővel támadtak s' míg egyrészt a Vágmentén fekvő várakat rendre elfoglalták, másfelől a bányavárosokat szorongatták, sőt az év vége felé Pálffy és Ebergényi, Ocskay Lászlóval a védtelenül hagyott szorosokon átkelvén, Turóc, Árva és Liptóvármegyét hódoltatta; Trencsén és Zólyom már a kezükben volt, s' most a Szepesség következett. A hadakozásnak még a korán beállott rettentő hideg sem vetett véget, bár a katonáknak keze, lába, orra, füle elfagyott, sokan meghaltak, vagy végkép elnyomorodtak, úgy hogy maga Pálffy is kárhóztatta Heistert, a zordon és kegyetlen *vén embert*, a ki ezt a borzalmas téli hadjáratot kierőszakolta.¹ Mindazonáltal Bottyán, mint ez országrész parancsnoka, Csajághy és a Tisza mellől felrendelt Károlyi Sándor sokáig vitézül ellentállottak a császáriaknak, mialatt a fejedelem és az Ungváron telelő Bercsényi úgy intézkedett, hogy a gróf Csáky Mihály alá rendelt segédcapatok a Szepességről támadják meg az ellenséget, illetőleg a Liptóvármegyében táborozó németeket.²

Ez okból Babocsay Ferencz, Perényi Miklós, Andrassy Pál, Pongrácz és Deák Ferencz *Lőcsén*, Czelder Orbán, Semsey Miklós, Elek Zsigmond és más kapitányok *Kézmárkon* nagyszámú csapatokat vontak össze, úgy hogy a falvakon táborozó Forgách, Gyürky, Luzsinszky-féle huszárokkal és dragonyosokkal együtt valami 5 ezer főből álló kurucz had gyűlt össze a Szepességben,³ mellyel az akkori viszonyok között, tekintve, hogy az ellenség crejének jórésze Árva várát ostromolta, már lehetett volna valamit kezdeni.

¹ *Thaly* Ocskay László 491. l. Perényi Miklós 1709. január 25-én azt írja Lőcséről gr. Csáky Mihálynak, hogy b. Andrassy Pál tábornok 53 emberét úgy megvette a *hideg*, hogy nem szolgálhatnak.

² *Thaly* i. m. XIX. fejezet. *Rónai-Horváth Jenő* Magyar Hadi Krónika, II. k. 369. és 373. l.

³ *Thaly Kálmán* Ocskay László 508. l.

Perényi Miklós a téli hadjárat nyomorúságaitól megviselt gyalogjait megelőzvé, 1709 január 21-én már Lőcsére érkezett; harmadnappal később Csáky Mihály tábornok is bejött a várossal szomszédos kastélyából, de Andrassy Pál csak a hadsegédjét küldé, azzal az üzenettel, hogy vasárnapra ő is minden bizonynyal megérkezik.¹ Perényinek az volt legelső gondja, hogy a katonák kenyérben, a lovak takarmányban meg ne fogyatkozzanak, tehát, az idő szerencsére meglágyulván, gabonaörlésre mindjárt két száraz malmot csináltatott, szénát és abrakot pedig egyelőre Csákytól kért kölcsön. Annak utánna számba vette a csapatokat, de sehogy sem volt megelégedve velök, mert a passusokról beérkező hajdukat úgy meggyötörte az Isten hidege, hogy egyiknek a lába, másiknak a füle megfagyott és Andrassy 468 emberéből 53 teljesen harc képtelenné váltott. Amellett nagyobb részük fizetetlen, sőt ruhátlan és fegyvertelen vala s' ezért Perényi arra kérte a fővezért, hogy a *Sréter János* tüzérdandárnok felügyelete alatt lévő aczélpuskacsövekből és kardvasakból ajándékozzon valamennyit az ő katonáinak, ne egye ott a rozsdá! — Murányvárából pedig legalább 800 fekete süveget küldhessen a hajduknak, mert némelyiknek már olyan rongyos a süvege, hogy két polturát sem ér. De még nagyobb baj volt ennél, hogy a lőcsei őrség mindössze sem rugott *ezer* főre és Perényi attól tartott, hogyha úgy fordul a koczka, nem lesz elég erős a várost engedelmességre szorítani, január 25-én kelt levelében tehát, sürgetőleg kérte a szepesmindszenti birtokán (*Ijmajor*) tartózkodó Csákyt, hogy szaporítsa meg az őrséget, mert «inkább akarnám — úgymond — hogy többed magammal legyenek én, hogysen a városbeli emberek, hogy in casu necessitatis én parancsolnék nekik, nem ők nekem.»² Csáky belátta, hogy igazá van s azonképen cselekedett. Ebből megtudjuk, hogy Pe-

¹ Perényi 1709. január 30-án írja Bercsényinek: «Én kgyelmes uram már Hétfőn egy hete elmúlt 11 óraker délelőtt, miolta Lőcsére beérkeztem. M. generalis Csáki Mihály uram is utánam *harmadnap múlva* beérkezett. *Országos Levéltári* Lymbus. Missilisek.

² *Országos Levéltári* Lymbus. Missilisek. Thaly számítása szerint a lőcsei őrség száma többre rugott 1900 főnél, bizonyos tehát, hogy Csáky Mihály Perényi tanácsára még egy néhány csapatot rendelt oda.

rényi volt a lőcsei parancsnok s' talán éppen ezért nem sietett bemenni oda, a különben is kényelemszerető «eszem-iszom» Andrassy Pál tábornok, a kit még január 30-án is «óránként» vártak Lőcsére, mikor már a szepesi kuruczok Árvában és a *Liptóságon* javában verekedtek a császáriakkal.

Ilyen készüléttel várta Perényi az ellenséget, állandó összeköttetést «jó *correspondentiát*» tartván régi bajtársával Czelder Orbánnal, a ki már január 30-án beszállott Kézsmárkra. Nem is kellett sokáig várakoznia, mert b. *Tollet* és *De Viard* császári tábornokok február 7-én már betörték a Szepességre és míg az első a Máriaassy-család üresen hagyott batizfalvai várkastélyát megrakta őrséggel és municzióval, hogy onnan operáljon a kuruczok ellen, addig Viard lovasai meglepő és gyors előrenyomulással visszaszorították a magyar csapatokat Vágendrüssel és Svedlér tájára és csakhamar Lőcse alatt száguldoztak. Akkor azonban Perényi Miklós jó puskás gyalogsága kitört a városból s' egyfelől ezek, másfelől az oldalvást támadó kurucz lovasok két tűz közé szorították a német és labancz hadat, mely nagy kár- és szégyenvallással kénytelen volt ismét visszavonulni Liptóba.

A naponként előforduló csatározásokban ezután is többször győztek még a felkelők, de az ilyen apró diadalok legfeljebb arravalók voltak, hogy a lelkesedés hamvadó tüzeit rövid időre új lángra lobbantván, a magyar vitézség jó hírét terjeszszék, a háború sorsára azonban döntő befolyást nem gyakoroltak. A jól megerősített *Kézsmárk* és *Lőcse* biztosította ugyan részükre a Szepességet, de a nagy reményekkel kezdett támadó hadjárat általában véve sikertelen maradt s a határokon összevont jelentékeny haderejükkel még *Árva* várát sem tudták fölmenteni, úgy hogy a Vágvonalon, Zólyomban, Trencsénben, Liptóban minden stratégiailag fontos hely a császáriak kezére került és tavasz nyitával, mikor Heister a Dunántúl is támadólag lépett fel, a kurucz hadak már csak *Érsekújvár* s a Garamvonal védelmére szorítkoztak.

De az ország belsejében is gonoszra fordult a dolog s a fejedelem nagy szomorú szívvel tapasztalta, hogy megingott a győzelembe vetett *hit* és kiapadt az önbizalom erőforrása. A ku-

rucz had napról-napra szemlátomást fogyott, a labanczok pedig szaporodtak és a Dunántúl behódolása után mind vakmerőbbekké váltak s a mágnás tábornokok kényelmetlenül kezdték magukat érezni. A sárospataki gyűlésen megajánlott 12 ezer ujoncz megszüntette ugyan a császáriakkal szemben mutatkozó számbeli különbséget, de harcoképesség tekintetében össze se lehetett őket hasonlítani, mert a kurucz sereg fegyverzetben, ruhában, élelemben és hadi szerekben egyaránt hiányt szenvedett és a mint Rákóczi írja, annyira kedvetlen, sőt demoralizált volt, hogy az ellenség minden mozdulatára megdöbbsent. A fejedelem különösen a hajduk ellen zugolódik, a kik a *mezőben* sok kár- és szégyenvallás okozói voltak s már 1708. évben fölvetette azt a kérdést Bercsényi előtt, nem jobb volna-e Andrássy, Czelder, Csajághy és Perényi ezredeit ideje korán az *erősségekhez szoktatni?*¹ De azt hisszük ebben tévedett, mert régi tapasztalat szerint a leghitványabb várórség mindenkor a szabad nyereséget, hadi zsákmányt kedvelő hajduság volt, mely rosszul érezte magát a kőfalak között, ostrom idejében nem állotta sokáig a dicsőséget, hanem felzendült és erővel kényszerítette a parancsnokot a vár feladására. Tudnia kellett ezt Rákóczinak is, hiszen épen ő kárhoztatja a kassai hajdukat, a *kovács és szabó ábrázatú tiszteket*, kik — úgymond — gyalázatosan tartják az strázsákat.² Valószínű tehát, hogy már akkor belátta, hogy támadó háború helyett önvédelmi harcra kell folytatnia s ezért gondoskodott jó előre a várak megerősítéséről, csak hogy nem akarta, nem *merete* őszintén feltárni még Bercsényi előtt sem a szabadságharc ügyén aggódó lelke kétségeit.

Mikor azonban Vass Sándor brigadéros halála után az egri főparancsnoki állást be kellett tölteni, tüstént arra gondolt, hogy ezt a nagy stratégiai jelentőségű helyet Perényi Miklós kipróbált hűségére bizza. Meg is írta 1709 április 19-én Munkácsról a dolog iránt érdeklődő Károlyi Sándornak, hogy ő Egerről még Vass Sándor életében gondolkozott, de akkor sem talált jobbat Perényinél, a kit Bercsényi már be is rendelt a várba, jóllehet végső elhatározása még függőben van. «Most ugyan — írja tovább a

¹⁻² Archivum Rákóczianum II. k. 320. l.

fejedelem — már Ordódi (György dandárnok) is concurrál, de nem annyira van considerarióm udvari hadamból való kibocsátása, mint az *papi atyafisága* iránt: erről mindazonáltal elvárom az kged opinióját is». ¹

Ez azonban csak közönséges udvariasság volt a fejedelem részéről, a ki Bercsényivel már megállapodott a dologban és távolról sem gondolt arra, hogy Perényit mellőzze. Ordódy komolyan szóba se jöhetett, mert mióta a nyitrai őrséget *Pjbercz*. püspök és a kanonokok megvesztegették s az átpártolásokban a hazafiságukban megtántorodott vagy idegen származású papok alattomos működése föl ismerhető lett: Rákóczi hívő lelkét a clerus iránt való gyanú és bizalmatlanság egészen eltöltötte. Eger várát pedig különösen azért is féltette, mert Réthey Ferencz alparancsnokot a kétes jellemű emberek közé számította és a papok megzabolázására csak Szentpétery Imre dandárnokot tartá alkalmasnak. Bercsényihez küldött emlékiratában határozottan azt követelte, hogy a papokat ne fogadják be a várba *«az egy vén püspökön kívül»*, a kinek hűségében, hazaszeretetésben föltétlenül megbizott, sőt úgy ösmerte, hogy éppen akkor *«fordítandá elméjét az ártalomra»*, mikor észre venné, hogy gyanus szemmel nézik és kételkednek benne. ²

Bercsényi rendeletét Perényi 1709 ápril 22-én a szepesvármegyei Hunfaluban (Hunczdorff) vette kezébe s e hó 27. napján már Egerbe érkezett és egyelőre a városban szállott meg, hogy magándolgait eligazíthassa. «Mindazonáltal — írja a fővezérnek — személyem szerént visitálván az várát azon leszek, hogy minden késedelem nélkül *behordoszkodjam»*, a mi május 4-én meg is történt. ³

¹ *Archivum Rákócianum* II. k. 470. l. Bercsényi már 1706. évben Egerbe rendelte Ordódit a *kölykás* Vass Sándor mellé. U. o. V. k. 248. l.

² U. o. 343. l. Telekessy István egri püspökről van szó, a kit a fejedelem, mint emlékirataiban mondja, atyja gyanánt tisztelt és szeretett, mert «fölvala ruházva a jó öreg mindazon tulajdonokkal, melyek egy püspököt ékesíthetnek, különösen szent egyszerűséggel s felebaráti szeretettel. Példája megtartá részünkön a papság azon töredékét, mely nem követé a jezsuiták elveit.» *Emlékiratok*. Ötödik kiadás. 72. l.

³ Perényi levele Bercsényihez 1709 ápril 28 és június 24. Egerből. *Országos levéltári Lymbus*. Missilisek.

Köztudomású dolog, hogy Eger a török időkben a legnevezetesebb végyárok közé tartozott, Rákóczi korában pedig, úgy a felső Magyarországon, mint a Tisza-Duna közén folyó hadműveletek szempontjából elsőrangú stratégiai fontossággal bírt. A fejedelem 1704 óta, mikor *gr. Zinzendorff* császári tábornok Bercsényinek feladta, úgy megépítette, eleséggel, hadiszerekkel úgy megrakta, hogy véleménye szerint, bármily erős és hosszú ostromot dicsőségesen kiállhatott volna. Munkácson kívül legörömesőbb itt tartózkodott s *De Revière* francia hadi mérnök tervei szerint a hatalmas bástyák és kőfalak mellett töltésekkel s más védművekkel is jól megerősítette. Még mielőtt Perényi Miklós a főparancsnokságot átvette volna, Rákóczi úgy intézkedett, hogy a csekély számú őrség a Jászságon, Miskolcz és Szendrő tájékán összegyűjtött jó fegyveresekkel legalább 1000 főre szaporíttassék, a várban lévő német tüzérek helyébe pedig — a kikben nem bízott — Kassáról és a kisebb erősségekből magyar és tót pattantyusokat hozzanak.¹

Továbbá szükségesnek tartá még a fejedelem, hogy az új parancsnoknak — akárki legyen is az — instructió adassék «és az vár hívségére ujonnan megeskettessék, mivel most is . . . avval kívánta volna magát *Révay Gáspár* (Nyitra parancsnoka) menteni, hogy se instructiója nem volt se meg nem eskettetett az várhoz és hogy noha reprezentálta maga inhabilitását: de még is csak kéntelen volt tiszte felvállalására».²

Perényi is körülbelül ilyen helyzetben lehetett, mikor a fejedelem akaratának «*szolgái kötelessége szerint*» — úgy mond — engedelmeskedett, mert Heves vármegyében olyan félelmetes ellenséget talált, melytől a legbátrabb szívű ember is visszarettent volna. A *pestis*, a rettenetes döghalál uralkodott már akkor ott is, mely Isten ostora gyanánt végig separt Magyarországon és sokkal több áldozatot kívánt, mint a hat év óta folyó testvérgyilkos háború. Szegény Rákóczi azzal vigasztalta

¹ «Szükséges lészen idein parancsolni Sréternek, hogy inkább az *idestova váracsákban* commandiroztatott pattantyusok közül szedje ki az tótokat s magyarokat s küldje helyekben egyenként az ide való németeket.» *Archivum Rákóczianum* II. 342—43.

² U. o.

nem annyira magát, mint inkább a megszeppent kuruczokat, hogy «nem írt az pestis az majjarnak»,¹ sőt hogy a «nagyhalál» elől bujdosó Bercsényibe lelket verjen, azzal biztatta, hogy épen a pestis fogja előmozdítani a szabadságharcz ügyét, de szíve fenekén bizonyára máskép gondolkozott s az ország minden részéből érkező borzadalmas hírek hallattára egyedül a könyörülő Istentől várt segedelmet.²

Perényi is csak abban bizott, mikor bement Egerbe s minekutánna a fejedelem *De Revière* által a vár védelmének módjaira nézve kitanítottatta, megmagyarázván neki, hogy ostrom idejében a megtört és lerontott kőfalak helyett még erősebb töltéseket csinálthatat³ — olyan ember létére, a ki hazaszere-tetét nem áradozó szavakkal, hanem kötelességének buzgó telje-sítésével szokta bebizonyítani — elszánta magát mindenre. Nagy megnyugvására szolgálhatott az a körülmény, hogy a várban puskaport, ágyút, golyót, mindenféle lövészerszámot, salétromot, ólmot nagy mennyiségben s a rendes kutakon kívül az Eger folyóig terjedő földalatti boltozatokban összegyűjtve, elegendő, friss ivóvizet talált, melyről azonban az ellenségnek is volt tudomása.⁴

Utasítása értelmében különös gondot kellett fordítania a várban őrzött rabokra, azokat tehát tüstént számba vétette, mihelyt a főparancsnoki állást elfoglalta és névszerint össze-iratta úgy a mint alább következik:

«*Quarta Maji* jöttem bé az egri várban 1709-dik esztendőben. Akkori üdőben im ezek nevezet szerént találtattak az egri várban rabul:

Tekéntetes nagyságos *Révay Gáspár* uram.

Szokolczaiak nevezet szerént: T. nsgos Reacsiczky Gáspár

¹ Ezt fejedelem még 1708 aug. 22-én Egerből írta Károlynak. U. o. 304. l.

² *Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz* cz. szép munkájának III. köt. 113—122. lapjain igen érdekesen állítja össze a pestisre vonatkozó adatokat, mely Magyar- és Erdélyországban több mint 400 ezer embert ragadt el, holott a szabadságharczban elesettek számát 85 ezerre becsülték.

³ *Archivum Rákóczianum* III. k. 313—17. l.

⁴ A fejedelem levele 1710. nov. 29. Károlyi Sándorhoz. III. k. 203. l.

uram, Jankovics Farkas fiastól, Körmendi János, Hubacsek Pál, seklézi postamester Kákonyi János, Stupavszky Miklós, St. András, Berzsényi plebanus (Langhner).¹

Várta háznál labancz rabok: Kapik János commissarius, Akszer István, gróf Eszterházy Ferencz senthei ispánja, *Farkas Ádám* Ocskay László regimentjéből hadnagy, Czeglédi István ugyanazon regimentből kaprál.

*Tömlöczben lévő Ocskay László*² *gregariussi:* Ostrosicz Márton, Mészáros János, Král Mihály, Kemencei Gergely, Mészáros György, Kiss Miska, Egri György, Mészáros Miska szolgál.

Német rabok Latur regimentyéből: Werner János, strázsa mester, Simon János közdragany, Rác János közdragany Dánus regimentyéből, Eesthok Károly furér, Sperger Jakab gregarius *Szatosnil* regimentyéből, Ravassy János kaprál.

Budai pór németek: Sturm Bertalan, Razman Mihály, Rák Sebestén, Csik Tamás, Vogner Ádám, Schermann Mátyás.

Item. Generalis Ebeczky István uram inassa Besény János, Oztrozácsky Imre *Lusinczky Sándor* uram regimentyének *auditora*, Rác János vice hadnagy *Krucsay János* uram regimentyéből³ Kéri Ferencz, Hamar János nyitrai lakos. Tömlöczben *négy kurucz rab*. Szolnoki vice hadnagy, Radics Gáspár, Körösi hét ember, Gyöngyösi Polák (?) püspök uram ő nagysága szabója, Lendvai Mihály lakatos, Kály asszony, *Achmet Lander* fejevári török.»⁴

A felsoroltak közül 15 német hadi foglyot Perényi már *junius 7-én* beküldött Budára, jelentvén Bercsényinek, hogy az átvételükről szóló elősmervényeket Érsekújvárra *Szluha Ferencz* rabváltó biztosnak küldé, a ki át fogja adni Ebeczky István tábor-

¹ Ezek még 1708 szeptember 12-én fogattak el, mikor a kuruczok Szakolczánál Ocskay labanczait fölverték és jobbára kardra hányták.

² Régies szórend, e helyett hogy: O. L. tömlöczben lévő gregariussai.

³ Ezek úgy látszik vád alatt állottak.

⁴ T. i. *Nándorfejevári*. Melléklet Perényi Miklós 1709 junius 14-én kelt levelében. Bercsényi szerint legalább 60 fogolynak kellett volna lenni Egerben. *Archiv. Rák.* VIII. 76. l.

noknak. Viszont a budai német generális két kurucz katonát küldött Egerbe a Sötér Tamás ezredéből, mert épen akkor nem volt több magyar rabja, Perényit pedig arra kérte, hogy a mult napokban Nógrád körül elfogott három emberét bocsássa el, illetőleg *parolájára* kísértesse Budára.¹

Látjuk ebből, hogy az ellenfelek akkor már kölcsönösen kicserélték a hadi foglyokat és szökevényeket, holott régebben minden törvénykezés nélkül simpliciter hóhér kezére adták, tömegesen felakasztották, vagy főbe lövették azokat. Szluha Ferencz cartellbiztos tehát csak a bevett szokáshoz alkalmazkodott akkor, mikor német collegájával *Romeisen* vezérhadbíróval úgy állapodott meg, hogy a szökött katonákat mindkét részről szabadon bocsátják. Az élelmes *Romeisen* bizonyos tervet is készített a rabváltás módozataira nézve, mely azonban, kivált a biztosok *discretionális* fizetése tekintetében nem nyerte meg a fejedelem tetszését, a ki úgy látszik attól tartott, hogy üzleteket fognak csinálni belőle. Azt akarta tehát, hogy hadi szokás szerint az ő kirendelt biztosa mellé Pálffy is deputáljon egy császári tábornokot és esetről-esetre azok állapítsák meg a kerületi ú. n. *cartella commissariusokkal* egyetértőleg a rabok szabadulásának módját és feltételeit.² Perényi pedig olyan utasítást kapott, hogy a kapitánynál kisebb rangú fogoly tiszteket, a magyar szökevényeken kívül, elősmervény mellett mind Budára küldje.³

Ehhez képest Farkas Ádámot, Ocskay László vicze hadnagyát a *labanczos magyar rabokkal* együtt, jó kíséret mellett útnak is indította, junius 14-én jelentvén a fővezérnek, hogy a bersenyi plebanuson és azokon a királypárti nemes urakon s polgárokon kívül, a kik Bottyán ezredesének *Vajda Andrásnak* szakolczai győzelme alkalmával kézre kerültek, a főrabok közül már csak a Nyitra feladása miatt fogságra vetett b. Révay Gáspár ezredes maradt Egerben.

Levelében mellékelte a Rákóczihoz nagy hűséggel ragaszkodó

¹ Országos levéltári *Lymbus. Missilisek.*

² *Archivum Rákócianum* III. k. 188., 312. l.

³ Perényi levele Egerből 1709 szept. 23-án Beresényihez. Id. h.

kalocsai plebanusnak, hitelt érdemlő tudósítását, mely szerint a ráczok Péterváradnál és Vukovárnál átkelvén a Dunán, egyesültek a már ott lévő és Horvátország felől érkező német hadakkal. Valamit akarnak kezdeni — úgymond — mert a csajkák a Dunán le s fel igen sűrűn járnak. Némelyek azt vélik, hogy Erdélybe szándékoznak munitiót bevinni, de bizonyosabb az a hír, hogy a Jászságot fogják *megcsapni*. Továbbá *Heister* generalis Bécsből már Pozsonyig lejött, de a császár parancsára onnan visszatért és a mely hada Buda felé indult, Győrnél megállapodott. Négyezer emberből álló sereg Párkányhoz szállott mezőben és a Garam folyó *torkán hidat kötött*.

A jó plebanus azt is tudta, hogy a francia király 200 ezer főnyi hadával már sikra szállott a császár ellen, a ki Magyarországból hat válogatott regimentet küldött ellene.¹

Mínthogy Perényinek utasítása értelmében nem volt szabad a várat elhagyni, dandárja Nyáray László gyalog ezredes parancsnoksága alá helyezettett, a kit a fejedelem a Gömör vármegyében portyázó császáriak ellen küldvén, brigadérosnak is kinevezett. Ehhez képest Bercsényi junius 14-én meghagyta Perényinek, hogy csapatait, 300 emberen kívül *Csetnekhez* küldje, tudósítván őt, hogy a commandója alatt lévő b. Andrassy István ezrede is Nyáray dandárjához osztatott be. Perényi azt kívánta, hogy mivel a hajduság nagyobbrészt ruhátlan és fegyvertelen volt, az egri őrséget, a legénység javából maga válogathassa össze, de a fővezér nem egyezett bele, sőt úgy intézkedett, hogy az őrség a környéken összegyűjtött rekrutákkal egészítették ki, hogy mielőtt hadba szállanának, be lehessen őket gyakorolni, ruházatukról és fizetésükről pedig, a dandár pénztárából Nyáray László fog gondoskodni. Megnyugtatta azonban Perényit, hogy ez az intézkedés nem azt jelenti, mintha neki ezután Nyáraytól kellene függeni, mert b. Andrassy Pál tábornok és Radics András brigadéros ezredei is Czelder Orbán dandárjához vannak beosztva, még sem tartoznak (személyükre nézve) az ő parancsnoksága alá és abból, hogy az egri tiszteket és az őrséget Nyáray

¹ Országos levéltári *Lymbus. Missilisek.*

fogja ezután fizetni — Perényire nézve semmi jogsérelem sem származhatik.¹

Az 1709. év nyarán Bercsényi fővezér meghagyta Perényinek, hogy a császáriak ellen Zólyomban harczoló Csajághy seregének hadi szereket küldjön, az egri hajduk javarészét pedig késedelem nélkül Nyáray dandárjához expedálja,² mert Pálffy és Viard tábornokok Rózsahegy és Liptószentmiklós környékén nagy erővel támadták a kuruczokat. Perényi már július közepén felküldött egy companiát, pár nap mulva a többit is útnak indította, melynek következtében a vár védelmére még 300 ember se maradt s az ágyuk és taraczkok száma is nagyon megfogyatkozott. Perényi úgy gondolkozott, hogy majd az ujonczozással segít magán, fel is szedte, Bercsényi utasítása szerint, szorgalmatosan a *vinczelléreket és szállókapásokat*, de nem sok köszönet volt abban, mert a mint gyült épen úgy oszlott a had, a régi hajduk, portyázás alkalmával, ha csak szerét tehették a császáriakhoz szökdöstek s a *szolgáló legények* egy részét haza kellett bocsátani az aratásra, hogy családjuk éhen ne vesszen.³ Ehhez járult még, hogy maga a vár is fölöttébb elhanyagolt, romladozó állapotban vala, Perényi lakószobáiba az eső becsorgott és tél idején 200 hajdunak sem jutott elegendő szállás, úgy hogy a parancsnok, a ki felelőssége tudatában méltán aggódhatott, gyakran busította levelei által Bercsényit és a fejedelmet, hogy minderről ideje korán gondoskodjanak. Sürgető kéréseire hozzá is fogtak a vár kijavításához, és a mint Perényi jelenti, éjjel-nappal szorgalmatosan munkálkodtak *«az várnak szükséges épületi körül»*,⁴ a mellett fegyvert kovácsoltak, puska-port készítettek, golyót öntöttek, mely célra Bercsényi 52 mázsa salétromot és 40 mázsa ómot küldött a várba, csak az volt a

¹ *Archivum Rákócianum* VIII. k. 79., 97., 128. és 131. l.

² Bercsényi azt kívánta, hogy bizonyos *Kruplanics* nevű rab is Kassára küldessék, a ki azonban még Perényi bejövetele előtt szabadon bocsátatván, útközben meghalt. V. ö. *Archiv. Rák.* VIII. 59. l. Perényi levelével.

³ Perényi levele 1709 július 22-én Bercsényihez. Már előbb jelentette, hogy a ráczok és a hatvani hajdúk közül többen beszöktek Budára.

⁴ Perényinek *jul. 27., aug. 21. és okt. 23.* kelt levelei. Id. h.

baj, hogy mikor már rendbe jöttek volna, érkezett egy *staféta*, a fővezér *orderével* s a nagy nehezen összeszedett hajdukkal egyetemben munitiót, *tüzes szerszámot*, löport és golyót, pénzt és posztót, mindent el kellett küldeniök a csatatérre.¹

A fejedelemnek nagy oka lehetett arra, hogy a papokat kitiltsa Egerből, de mikor a pestistől való félelmükben bebocsátásért könyörögtek, nem vitte rá a lélek, hogy bezárassa előttük a kapukat. Mert a fekete halál, mely Heves vármegyében és Eger környékén már rettenetesen pusztított, a várat sokáig megkímélte s' a mint Perényi jelentéséből értesülünk, 1709 augusztus 16-ig mindössze *öt* embert ragadott el. A ragályt egy «*dögös*» faluból érkező cseléd asszony hurczolta be a gazdája házába, «melynek bejövetelével az az háznak lakóai is tölle inficiáltatván, egy nap s' egy étczaka *öt* holt meg közülök hirtelen, mely dolgot in flagranti észrevevén, mindjárt azon házat becsináltattam, és az ház gazdáját mind cselédestül kiküldettem». Ezt írja Perényi Miklós a fővezérnek, hálát adván Istennek, hogy több halál eset se azóta, se az előtt nem fordult elő.²

Perényi az Egerbe menekült világi papokat és szerzetes barátokat állandóan szemmel tartotta s' mikor egyszer a jezsuiták passust kértek tőle Budára, hogy az ott lévő *marhájokat* (= ingóságait) behozhassák, kérésüket megtagadván, bejelentette a dolgot Bercsényinek, a mi mindenképen böles előrelátás volt tőle, mert a jezsuiták országszerte egy követ fűjtak és együtt éreztek az ellenséggel, s' a ragályt is könnyen behurczolhatták volna.³

Ez alatt az egri hajduk Csajághy és Nyáray dandárjában változó szerencsével harczoltak és *augusztus 8-án* a Rózsahegy közelében fekvő *Revuczánál* a győzelmesen előre nyomuló Viard tábornok csapatából, a nagy vitéz *Czelder Orbán* hajduival együtt, sok németet levágtak, mely alkalommal Perényinek egy *Laszkey* nevű kapitánya elesett. Azután is emberül állották a sarat, de mikor Csáky Mihály tábornok kiadta a rendeletet a

¹ 1709 szeptemberben az újvári őrség fizetésére pénzt és posztót Egerből küldtek. *Thaly* i. m. 653—654. l.

² *Országos levéltári Lymbus. Missilisek.*

³ Perényi levele 1709. júl. 27. U. o.

szép, csöndes hátrálásra, bosszus haragjokban, hogy rohamra nem vezették őket a lipantai sánczokba szorult németek ellen, szidták, gyalázták, a szerintök áruló, gyáva vezéreket és a szégyenteljes visszavonulás közben Gömör vármegyébe érven, zászlóikat csoportosan elhagyták.¹

Perényiinek a hajduság elszéledése nagy kedvetlenséget okozott, mert a döghalál miatt az ujonczozás veszedelemmel járt, a mezei hadak pedig annyira megfogyatkoztak, hogy azokból teljes lehetetlenség volt a várak őrzésére szükséges nagyobb számú gyalogságot előállítani. A fejedelem kincstára is kongott már az ürességtől, mert a szépen jövedelmező *fiscalis jószágok* jobbára az ellenség birtokában voltak, a bánya városokkal, a pénzverő műhelyekkel együtt. A mi jövedelem apródonként befolyt, azt mind elnyelte *Érsekujuúr*, melynek fentartása rengeteg költségbe került, s' a fejedelem adósságba is verte magát miatta. Bercsényi kiadta a jelszót a takarékosagra s' minthogy a mezei hadaktól nem igen vonhatta el a zsoldot, mert egyszerűen odébb állottak, vagy az ellenséghez pártoltak volna, a kőfalak közé zárt várórségen próbálta ki a maga rendszerét. A gyalogság legtöbb helyen rongyos és fizetetlen volt, az elkeseredett régi zsoldosok «*se pénz, se posztó!*» felkiáltása újra divatba jött és szájról-szájra járt a kuruczok között. De a tisztek is morogtak, zugalódtak, mikor fizetésükben a fővezér megrovidította őket, mert kevés olyan béketűrő ember akadt közöttük, mint Perényi Miklós, a ki Bertóthy Ferencz tábornok leveléből megtudván, hogy kisebb fizetést rendeltek neki, mint a mennyi a brigadéros-várparancsnokoknak általában járt, szép, engedelmes levelet íratott a fővezérnek, hogy fogja pártját igazságában és ne *szomorítsa meg azzal*, hogy a vele egyenlő rangú tisztektől, fizetés dolgában megkülönböztesse.² Megaláztatásnak tekintette a dolgot és úgy látszik — nem is ok nélkül — nagyon a szívére vette, mert haza kívánczozott, *másfél esztendő óta nem látott szegény pusztá házához*, hogy cselédei között dis-

¹ *Thaly Kálmán* Ocskay László 598—602. l.

² «Ösmervén oly jó kegyelmes Uramnak Excellentiádat lenni, hogy inkább igazságomban patrocínálni kíván, hogy sem többihez képest megnevezett füzetésemnek diminutiójául engemet *szomorítani*».

ponálhasson, bizodalmasan és alázatosan megkövetvén Bercsényit, hogy panaszkodó irásával *megbúsította*.¹

De se szabadságot, se pénzt nem kapott, sőt néhány nap múlva még a várbeli tiszteknek járó *mundér posztó* kiadásáért is könyörögnie kellett, mely végre Palugyay Mihály egri főporkolábót augusztus 21-én a fővezérhez küldé, jelentvén azt is, hogy a labanczoktól *Somoskőnél* visszanyert szarvasmarhák dolgában igazságot nem tehetett, mert a lévai tisztek és katonák, a kik az egri hajduknál többen voltak, a szóban forgó barmokat Fügedben hajtották és most ők akarják megszabni, hogy mit fizessenek a pórok «marháik vissza nyeretetésének *nyar-galójáért*».²

Az országos gazdasági tanács úgy rendelkezett, hogy Perényi és a várbeli tisztek fizetése az egri jószág jövedelméből adassék meg, de a tiszttartó kereken megmondta, hogy arra nem számíthatnak, mert annyi jövedelem esztendő alatt sem foly be. Perényi tehát az Eperjesen székelő gazdasági tanács elnökéhez, b. Klobusiczky Ferenczhez fordult, hogy gondoskodjék róluk, mert neki, mint *új gazdának* az egy kenyeren és húson kívül pénzen kell élni s' a tisztek is szükségét látják. Szeretné tudni — írja 1709. szept. 3-án — *hogy azon pénz és posztó honnét fog kitelni?* De ezt talán maga Klobusiczky se tudta és sok huzavona után végre Karácsony Sándor kecskeméti harminczadosra utasította őket, a kit sokáig nem bírtak megtalálni, úgy hogy a *nyári fizetésüket* még október hó 10-én sem vették fel. Perényinek mégis volt annyi haszna a dologból, hogy Klobusiczky, mint régi jó embere és szegről-végről sógora, látván fogyatkozott állapotját, az egri kincstári serfőző házat és malmot hajlandó volt neki *árendába* kiadni. Perényi nagy jó szívvel fogadta az ajánlatot és olyan szépen megköszönte, mintha legalább is kövára uradalmat kapott volna donatióba, mivel hogy még eddig a fejedelemnek semmi *kegyelmességét* sem tapasztalta. Csak attól félt, hogy sok haszonbért fognak majd követelni tőle és még ráfizet a nagy gráciára, pedig hiszen

¹ Perényi levele 1709. aug. 16. az *Országos Levéltárban*.

² Perényi levele. I. h.

tudja az egri postamester is, hogy ebben a mostoha időben milyen kevésre megy annak a jövedelme s' a várban való gyarló lakását is tekintetbe vehetnék stb. stb.

Egy szóval capacitálni igyekezett Klobusiczkyt, hogy ne nyerekedjenek rajta, de már az nem fért hozzá, hogy a fejedelemhez való hűségét, sok hasznos szolgálatát, utolsó csöpp vérét emlegesse, úgy gondolkodván, hogy mindezekkel csak tartozik. Meglátszott rajta, hogy nem kurucz kenyeren nőtt fel és nem tartozott azok közé, kik hazájukat bérért, fizetésért, adományért szolgálták s' a kötelességet *érdemnek* nevezvén, napról-napra követelőbbek lettek.¹

Ősz elején Perényi össze fogdosatta a szökevény recruta hajdúkat s' egy alkalommal is valami hatvanat vitetett be a várba, a régiek közül pedig a házásokat mind kibocsátotta, *«minthogy az városi communicatiótól — írja szeptember 23-án Bercsényinek — lehetetlen megtartanom őket»*. Továbbá arra kérte a fővezért, hogy a bent maradt hajduknak naponként és fejenként legalább egy font hust rendeljen, hogy legyen egy kis *ízalékjok*, mert són és kenyeren kívül egyebet még nem kaptak. Örömmel jelenti, hogy még eddig a várban csak egy hajdu pusztult el, mert a beteg embert azonnal le küldé a városba, hol naponként legfeljebb 10 áldozatot követelt a fekete halál, a mi valóban csekély szám volt ahhoz képest, hogy Eperjesen már júliusban naponként 30—40 ember, Kassán pedig három nap alatt száz hajdunál is több halt meg pestisben.² De nem jó szemmel nézte, hogy mi alatt ő minden tehetségeivel azon volt, hogy Isten kegyelme által — ugymond — mentől jobban conserválhassa az erősséget, a hadi szereket, golyót, puska-port, de bizony még a salétromot is, hol ide, hol amoda rendre elhurczolták tőle. Most is Eszterházy Dániel tábornoknak

¹ Perényi levelei 1709. sept. 3., 15., okt. 10. Ugylátszik, hogy nem lett belőle semmi, vagy csakugyan fölverték a haszonbért, mert Bercsényi tudósítása szerint az egri várórségbeli tisztek 1710. évi fizetése az említett sörház és malom haszonbéréből telt ki. *Archivum Rákócianum VI. 351. l.* Rákóczi fejedelemnek a telhetetlen kurucz hazafiságot jellemző nyilatkozata. U. o. III. k. 277. l.

² Márki Sándor i. h.

munitiót, Nyáray brigadérosnak puska csövekhez való aczélt kellett küldenie a fővezér rendeletéből; Károlyi Sándor generalis pedig azt parancsolta neki, hogy egynehány száz vég *abaposztót* szolgáltatson ki a harmad magával nyakára jövő sarkadi kapitánynak. Minthogy pedig a többi posztót, Bercsényi kívánsága szerint szekerekre rakatván, *Szendrő* várába vitette, fél esztendő mulva, mikor már saját katonáiról is levásott a régi köpenyeg, nem győzött eleget instálni, hogy küldjenek szegényeknek valami posztót.¹

Mi türes-tagadás benne a sok kedvetlenség, bosszuság és fogvatkozás miatt örömet megvált volna, ha becsülettel teheti, parancsnoki tisztétől, főkép azóta, mióta családján, apró gyermekein is aggódnia kellett, kiket Szöllösről Egerbe hozattott, ámbátor a pestistől itt is ott is egyedül csak a könyörülő Isten kegyelme oltalmazhatta meg őket. Kérte is egyszer a fővezért, hogy szabadítaná ki Egerből, mire Bercsényi, ösmeretes csufolkodó modorával vigasztalásul azt jegyezte meg, hogy *jó szeles helyen vannak* ott. A fejedelemnek pedig október 28-án azt írta, hogy Perényi Miklós *kész inkább vasat viselni, mintsem ott lakják a dögben; már is beteg bújában.*² Lehet, hogy úgy volt, de mi bajosan hisszük, mert Perényi a fővezér gunyolódására, szóról szóra ezt válaszolta:

«Nekem, megvallom kegyelmes uram, az Excellentiád biztatása is keservesen esik, mindazonáltal Isten akarattýára hagyom magamat. Excellentiád parancsolattýának alázatosan engedelmeskedem.»

Ezt a nyilatkozatot nem igen lehet összeegyeztetni a Bercsényi állításával és Perényinek 1709 október 23-án kelt leveléből inkább azt olvassuk ki, hogy csakugyan bele nyugodott sorsába. Előszámlálta a várnak minden rendbeli fogvatkozását, nevezetesen, hogy a tüzérhadnagy («czaiglajtmány») most kelt fel a betegágyából s' talán még lábra kaphat, de a tüzemester («fajerverker») olyan beteg, hogy felgyógyulásához semmi bizodalma sincsen, a pattantyusok pedig mind tudatlanok. Az

¹ Országos levéltári *Lymbus*.

² *Archivum Rákócziánium* VI. 375. l.

öreg ágyuk javát elvitték, a miket ott hagytak azoknak már nem lehet hasznát venni és mindössze két kis mozsár van a várban. Kéri Bercsényit, hogy olyan embereket küldjön Egerbe, a kik értenek a *tüzes szerszámhoz*, a vármegyéknek pedig parancsolja meg, hogy téli tüzelőről gondoskodjanak, mert neki nem akarnak szót fogadni, holott már egy hétre való fa sincs a várban. Az épületek rosszak, az eső becsorog rajtuk és nincs *commissarius* a ki rendbe hozatná azokat; az őrségnek már *négy havi fizetéssel tartoznak*, de pénz helyett csak biztatják a katonákat stb. stb.¹

Látni való tehát, hogy nem volt szándéka magát vasra veretni, sőt inkább azon igyekezett, hogy a becsületére bízott várat hazájának és fejedelmének megtarthassa. Hanem hát Bercsényi szeretett erős színeket használni, néha még az igazság rovására is.

Eger várának elhanyagolt állapota Rákóczinak is gondot okozott és mikor tudomására jutott, hogy Pálffy és Heister csapatai faltörő ágyukat is hozván magukkal, már Nógrád vármegyében csoportosulnak és gyors előrenyomulással *Szécsényt* és *Losonczot* fenyegetik, attól tartott, hogy *Eszterházy Dániel*, a ki a munkácsi tanácskozásra távozó Bercsényi fővezért helyettesíté, nem lesz képes a császáriakat visszaszorítani és ha *Gács vára* hatalmukba kerül, *Eger* ostromára indulnak. Megparancsolta tehát, hogy *Gácsot* fel kell égetni, mert kár volna áldozatot hozni érte, és október 18-án kelt levelében sürgette Bercsényit, hogy gondoskodjék Egerről, mert *Gácsnak* sem lehet rosszabb kőfala mint *Egernek*, a tisztek pedig, megszállás esetén nem fognak tudni segíteni magukon, melyből annál nagyobb baj származhatik, mert «*az artoleria lajdinantot — úgy mond — régen hamisnak tartom s' ki tudja mivel biztatta az portörő Hajster öccsét?*»²

A fejedelemnek *Gács* lerontására vonatkozó rendeletét nem

¹ Országos levéltári *Lymbus. Missilisek.*

² T. i. Hannibál gr. altábornagyot, a ki mint hadifogoly a várban tartatott. A fejedelem levele *Archivum Rákóczianum* II. 551. l.

lehetett végrehajtani, mert az ellenség nov. 1-én megszállotta a helyet és szitkozódó levelében megfenyegette az őrséget, hogy ha kegyelemre föl nem adja magát, a várat rommá löveti, a parancsnokot pedig négy felé vágatja. Nyárády András kapitány egy napig állotta az ostromot, de mikor a fizetetlen hajduság zúgolódni, lázongani kezdett, mintha éppen csak ezt várta volna, november 3-án Károlyi Sándor szerint *puszta ijjesztésre*, feladta a várat. A pártütő hajduk egy része Heister zsoldjába szegődött, de Perényi gyalogjai nem árulták el zászlójukat, hanem jobbra visszatértek ezredükhöz. Utközben egy tizedes azt beszélte, hogy a gácsi kapitányok jól viselték magukat, de némely rossz hajduk, fizetelenségüket hánytorgatván, rákényszerítették a tiszteket a feladásra.¹

Ez a gonosz példa arra serkentette a fejedelmet, hogy a stratégiai jelentőségében napról-napra emelkedő Eger várát sürgősen megerősítse, gondoskodván az őrség fizetéséről és a tárházak megtöltéséről is. Különben jó reménységgel biztatta magát, hogy bármilyen nagy erővel is támadjon az ellenség — Eger várát nem kell félteni, mert a felmentő sereg az ostromlókát rossz hadállásaikból könnyen kiverheti.²

Ez alatt Heisternek egy portyázó különítménye egész Hatvanig eljutott, melynek őrsége és kapitánya titkon egyetértett a császáriakkal és már előbb is be akart hódolni Budára, de a nagybeteg Bottyán tábornok megértvén a dolgot, halála előtt harmad nappal, mikor már az utolsó kenetet is feladták neki, 1709. szeptember 24-én elfojtotta az árulást.³ Hatvan Eger alá tartozott és Perényitől függött, a ki az összeesküvés óta állandó figyelemmel kísérte a szomszédságban lappangó tüzet, mely reá is könnyen veszedelmet hozhatott. Már október 29-én értesítette a fővezért, hogy valami nagy dolog készül, mert a jászok kapitánya Szent-Miklós János ezredes megtudván, hogy a német Hatvanhoz érkezett, megszökött Jászberényből «kiszaladt az környül sánczolt clastrombul» mire a városi birák és a szer-

^{1—2} U. o. és VI. k. 391., 402. és 403. l.

³ *Thaly Kálmán* Ocskay László 668. l.

zetes barátok *hódoló levelet* kértek az ellenségtől.¹ Beresényit a tudósítás gondolkodóba ejtette. Mit akar a német Hatvanban? Talán Miskolcz felé Erdélybe igyekszik, vagy Eszterházy Dánielt üldözi? «*Nagy kutya szándéknak kell lenni!*» írja november 3-án a fejedelemnek, szídván a *gyalázatos portásokat*, kik az ellenség mozdulatairól semmit sem tudnak.²

Minek utánna pedig a császáriak *Rimaszombatot* elfoglalták, egy részük a Szepességre vonult, másrészük Pelsőcz, Rosnyóbánya, Fülek környékein hódoltatta a népet, és Viard csapatai a Sajó völgyében előre nyomulva Putnokot is fölverték. Ezt az időpontot *Szabó Máté* hatvani kapitány legalkalmasabbnak gondolta arra, hogy a hűségére bizott várat Viard kezére játssza. Perényi 1709. november 23-án értesítette a *Lelesznél* táborozó *Eszterházy Dánielt*, hogy a németek Putnoknál vannak és a hatvani, meg jászberényi hírekhez képest arra kérte őt, hogy b. Révay Imre, Máriássy és Szentpétery hadaival együtt *Debrónél* lévő ezredét ne rendelje onnét távolabb, mert Egerben kevés a katona, sok a beteg és ha valamit próbál az ellenség, nem segíthetnek magukon.³

Dániel ur. a «*csonka-béna*» tábornagy, a ki lóra se igen tudott már ülni és köcsiből vezényelt, meghallván a hatvani és putnoki riadalmat, melyre Perényi is háromszor *lövetett* a várból, most az egyszer, szokása ellenére gyorsan határozott. Megjelent a *debrői* táborban s' onnét lovas és gyalog csapatokkal Hatvanhoz szállva, a várat porrá égette, úgy hogy Viard, a ki azt hitte, hogy *készre jön*, Sötér és Kókai Márton ezredes huszárjaitól üldöztetve, szegényvállással visszatért.⁴ *Eszterházy* még egy ideig *Debrónél* tartózkodott, azután bement Egerbe, hol meg akkor a pestis nem nagyon grassált, legfeljebb csak a ráczok között, de azokat kiüldözték onnan s' olyan irgalmat-

¹ ² *Archivum Rákócziánium* VII. k. 384—388. l. Perényinek egy jászberényi pattantyus hozta a hirt Egerbe.

³ Perényi levele *i. h.* A záró pecsétnél a következő sorok olvashatók: «Városi, falusi birák sietséggel vigyék ezen levelet 100 frt birság alatt praetitulált generalisnak *Leleszre*. Egri főcommandans. P. M.»

⁴ Beresényi levele a fejedelemhez 1709. november 30-án. *Archivum Rákócziánium* VI. k. 413—414. l.

lanul *füstölték* a házakat, hogy még be sem állott a tél s' már fogyatékan volt Eger várában a tüzifa. Abban az esztendőben nem is próbálták meg a császáriak az erősséget, Bercsényi szerint, a kinél senki se respectálta jobban a borzasztó fekete halált — a pestistől való félelmükben; pedig nem a félelem tartóztatta őket, hanem az a körülmény, hogy a Dunántúl és a Szepességen folyó hadműveletek miatt nem bírtak abban az országrészben megfelelő erőt csoportosítani.

Az 1710. év elején Rákóczi általános hadi szemlét tartott s' január 15-én kelt levelében többek között arról is tudósította Bercsényit, hogy Perényi ezredét kifogástalan állapotban, *igen jó és ép statusban* találta. Dicsérte a dandárnok *serény foglalatosságát* és elrendelte, hogy a Pongrácz-féle szikszai *compagniát* is Perényinek Borsod és Heves vármegyéből toborozott, úgy nevezett «*pápista*» ezredéhez csatolják. Ez az első elismerés, melyben őt a fejedelem részesítette¹ és nem is olyan csekély dolog, ha tudjuk, hogy a hajduk uton-utfélen elmaradoztak, az ezredek létszáma felényire olvadt s' a booskoros recruták kard helyett baltákkal és furkós botokkal voltak fölfegyverezve, puskát pedig az ellenségtől szereztek. A fejedelem megróttá Perényit, hogy örökösen sopánkodik, de az sem tetszett neki, ha keményen fogta a dolgot és összeütközött a vármegyékkel. Mikor a mezőkeresztesiek egyszer panaszra mentek hozzá, hogy az egri várparancsnok birájokat fogságban tartja, azt követelvéen tőle, hogy még a pestisben elhullott hajduk helyébe is másokat állítsanak, Perényinek igazolnia kellett magát.²

Eszterházy Dániel Egerben annyira megbetegedett, hogy minden órán halálát várták, de még is csak felépült és nem lévén semmi különös dolga, úgy megszerette az egri lakást, hogy egész tavaszon ott maradt. Igaz, hogy nem is tudott volna hova huzódni, mert jószágait az ellenség elfoglalta. A fejedelem pedig nyugodni hagyá, mert beteges, kényelemszerető, ítalos ember lévén, a háborúban már alig lehetett valami hasznát venni. De annál több bajt okozott a várban. Először is megtette magát — Bercsényi nagy bosszúságára — vezérlőtábornoknak és

¹ *Archivum Rákóczianum* III. k. 336. l.

² U. o. III. 14. l.

Perényi főparancsnoki jogait egészen magához ragadta. A vármegyékről a kiszabott mennyiségen felül még rengeteg eleséget és takarmányt követelt és ha megtagadták, katonaságot küldött a nyakukra s erőszakosan, fegyverrel requiráltatott. Az engedetlen falusi birákat behozatta, tömlöcöztette és minden hadiszokás ellenére *pénzbüntetésre* ítélte. Nem ösmert maga felet urat, nem respektálta a nemesi szabadságot s aki csak egy szóval is vétett ellene, azt mindjárt hadi törvényszék elébe állíttatta és vakmerő cselekedeteivel úgy az ország törvényét, mint a fejedelem tekintélyét számtalanszor megsértette. Rákóczi sokat elnézett neki, de mikor azt tapasztalta, hogy az egri tárházakban felhalmozott eleséget könnyelműen pazarolja és Csajághy katonáival, meg a többiekkel *emészteti* továbbá, hogy a magától magára ruházott *commandirozó generalis* tekintélye mellett, a német pártról jövőknek, tehát az ellenségnek, széltiben osztogatja *pénzért* a passzust; végre is elfogyott a türelme és Bercsényi mellé rendelte, hogy inkább Homonna környékén pusztítsa a kenyeret, mint Egerben.¹

Ez alatt a császáriak meghódoltatták Lőcsét és a Szepeséget és minden mozdulatuk elárulta, hogy a nemzeti felkelés legerősebb támpontját *Érsekújvárat* akarják hatalmukba keríteni. A fejedelem tisztán és világosan látta a helyzetet, el is követelt mindent, hogy Ujvárt biztosítsa, de a fegyelmezetlen és kiéhezett csapatokkal, a jobbára tudatlan, hanyag, vagy táglalküszmeretű vezérekkel nem lehetett boldogulni. Az ellenség jól kidolgozott haditerv szerint járt el, a kuruczok többnyire csak *az alkalmatossággal éltek* és mióta a pestis terjedése miatt a hírszolgálat is tökéletlenné vált, hol itt, hol amott csak úgy véletlenül csoportosultak. A mezei hadak szerte-széjjel kalandoztak, éhes fenevadak módjára zsákmány után leselkedve. Mikor beleütköztek az ellenségbe támadólag léptek föl, ha túlnyomó számban voltak, de nyakra-főre visszavonultak, a hol a győzelem kétségesnek látszott, vagy a terep nehézségeivel kellett megküzdeniök. A hadiparancsot a vezérek néha félreértették, többször nem akarták vagy nem is tudták végrehajtani és gyak-

¹ Archivum Rákóczianum III. k. 129., 282. 1.

ran soha többé helyre nem hozható stratégiai botlásokat követtek el. A várakban pedig olyan istentelenül tékozolták az eleséget, hogy a szegénység, melytől az utolsó betevő falatot is elvették — kuruczot és labanczot egyformán gyűlölt és átkozott¹ — kiváltképen, mikor már az Erdélyből és a Dunántúlról menekülőket is tartani kellett. Rákóczira, aki nemcsak hazáját, nemzetét, hanem a népet is igazán szerette, csakhamar bekövetkeztek a megpróbáltatások súlyos napjai. De sohasem árulta el nagy lelkének csüggedését, mindenkit vigasztalt, bátorított, jóreménységgel biztatott, hogy fordul a koczka, jön a külső segítség és nem hagyja el az Isten az igaz ügyet!

• Bercsényihez írott levelei telve vannak Érsekújvár sorsán való aggodalmával, mert tudta, hogy azzal együtt, nemcsak a Dunáninneneni vidék és a Csallóköz, hanem egész nyugati Magyarország behódol az ellenségnek. Bercsényi azonban, kinek a szabadságháború a bujdosás keserű kenyeré után ismét fényes helyzetet biztosított, most inkább Eger várát féltette, mivel Kassa mellett Felső-Magyarországot csak onnét lehetett oltalmazni, s' Eger bukása után Munkács és Ungvár következett. A fejedelem is belátta ezt, csakhogy ő *Szolnoknak*, a Duna-Tisza köze védelme szempontjából talán még nagyobb fontosságot tulajdonított és azt fejtegette Bercsényi előtt, hogy mikor az ellenség Eger várát ostromolja az alvidékről támadó ráczokat csak Szolnokból lehet sikeresen feltartóztatni. Mert a ki az erősség háta mögött elterülő földet bírja, az bírja az erősséget is, a minthogy Károlyi Sándor is rátért — úgymond — már arra, hogy a vár a mezőt s' a mező a várát oltalmazza. Meg is bánta, hogy Szatmárt lerontotta, mely a fejedelem véleménye szerint, *Erdélynek Érsekújvára lehetett volna*. Máskor azt írja Bercsényinek, hogy ha az ellenség Putnokot, Miskolczot, Ónodot beveszi, «*Szolnok nélkül — úgymond — mind Egertől mind Ujvártól elrekedünk.*»² mely a fennforgó körülmények között, tagadha-

¹ Barkóczy Krisztina írja férjének, Károlyi Sándornak, hogy az éhenhaló szegénység «az ördögön is megcserélné most a kuruczbirodalmat, ha könnyebbséget ígérne» *Takáts Sándor* Szalai Barkóczy Krisztina 158. l.

² *Archivum Rákóczianum* III. k. 59—60. és 170. l. stb.

tatlanul bölcs és előrelátó stratégiai felfogásról tanuskodik. Annak okáért Szolnokot *Le Maire* hadi mérnökkari dandárnok tervei szerint nagy költséggel egészen átalakította, az építkezésre személyesen felügyelt, a várat eleséggel, hadi szerekkel bőségesen ellátta és Csajághy gondviselésére bízta.

De azért Eger várát sem hanyagolta el, sőt inkább a felső Tisza-vidék védelmének összes szálait ott csoportosította. Egerben akkor tájban a pestis daczára is rendkívül mozgalmas élet folyt. A világi és szerzetes papok sokaságán és az állandó őrségen kívül még nagyszámú katonai alkalmazottak, élelmezési tisztok, szállás- és fizetőmesterek, hadi biztosok, továbbá magyar és idegen mesteremberek, kiváltképen szabók és fegyverkovácsok, sőt tanult *seborvosok* is laktak a várban. Itt volt a kerületi hadi-pénztár, az élelem és anyagraktár; itt készültek az idegen segédcapatok német szabásu köntösei és *camisoljai*; ide küldték kijavítani a rossz ágyúkat és fegyvereket; ide gyülekeztek a sebesültek és betegek, hogy a török időkből fennmaradt fürdőkben gyógyulást találjanak. Maga Rákóczi is a mellett, hogy országos ügyekben gyakran huzamosabb időt töltött Egerben, orvosai tanácsára többször fölkereste e csodás hatású meleg forrásokat, a Dunántulról menekülő főurak és asszonyságok pedig egészen divatba hozták a várost, főleg mikor az Eszterházyak fényes udvartartásának elterjedt a hire. Mert Dániel úr után Antal úr következett, kinek felesége már február végén Egerbe költözött, úgy hogy nemsokára három vármegye is alig bírta már eltartani a rengeteg kenyérpusztító cselédséggel érkező föllőnfutó uraságokat, a kik nem tudtak, de nem is akartak szegény legények módjára élni és magukat hazájuknak felszentelni.¹ Szerencse, hogy a belső épületek már akkor készen

¹ *Archivum Rákócziánum*. III. k. 14., 25., 54., 345., 355., 396., 408. Ezek közé számította a fejedelem gróf Eszterházy Antalt is (I. id. h. III. k. 564. l.) de rosszul ítélte meg, mivel az utolsó leheletéig hűséges Eszterházy, «mint a magyar szabadság száműzött mártirja» sok bújdosás után mellette halt meg Rodostóban. *Thaly Kálmán*: Eszterházy Antal kurucz generális tábóri könyve XI. l. A romhányi harczon megsebesült kuruczokat a fejedelem az egri borbélyok által gyógyíttatá. *Archiv. Rák.* III. k. 408. l.

voltak, mert különben Perényi el se győzte volna szállásoltatni, a fejedelem engedelmével sok felől érkező embereket, kiknek egy része a Rákóczi vendége vagy pártfoglaltja volt, másrésze pedig azért költözködött Egerbe, mert közhírrrel beszélték az országban, hogy ott nincsen olyan *hatalma a pestisnek*, mint másutt és a betegeknek több mint fele meggyógyul.¹

Kezdetben úgy is volt, a minek talán az lehetett az oka, hogy a beteg hajdut és közembert a főparancsnok rendeletére tüstént kihurczolták Egerből, a fertőzött házakat pedig szigorú zár alá vették. Mivel pedig általános felfogás szerint üres nyomornak jobban ártott a pestis, az urak és asszonyok nagy vigán éltek, lakmároztak, mulattak, kényes ételekkel és jó egri vörös borral kurálván magukat. És bizony csak kevesen költöttek a maguk erszényéből, mert a bőkezű, gavallér Eszterházy grófok megnyitották a tárházakat, úgy hogy a prófont mesternek, már tavasz kezdetén, a rendes fogyasztáson kívül még 831 porciót kellett kiszolgáltatni, a mit a fejedelem is sokallott. De csak akkor tudta meg igazán, hogy micsoda tékozlás és tobzódás folyik Egerben, mikor ápril 4-én, egynéhány napig tartó fürdőzésre maga is odaérkezett. Mert már akkor a tárházakat a vendégeken és menekülteken kívül, a kik a fejedelemtől, a confoederatio értelmében hajlékot és kenyeret sürgettek, Eszterházy Antalnak a Dunántúlról kivert hada is fogyasztotta, de legtöbb kárt tettek azokban a telhetetlen és követelőző lengyel önkéntesek, a kik az ellenséget elkerülvén, sáska módjára mindent felfaltak a mit találtak és annyira kiélték, sanyargatták a föld népét, hogy a fejedelem nem szánta volna úton-útfélen agyonveretni a németekkel praktikáló s' hűség esküt letenni nem akaró átkozott pendelyes nemzetséget.²

¹ Ezt többek között Károlyi Sándorné 1710. aug. 15. kelt leveléből is tudjuk. *Takáts Sándor* i. m. 155. l. Darvas Ferencz hadibiztos családja is Egerbe menekült. *Archivum Rákóczianum* III. k. 409. l.

² *Archivum Rákóczianum*. III. 88., 93., 96., és 385. l. A fejedelem ápril 11-én azt írja Beresényinek: *«Legnagyobb bajom az egri magazinum, az melyet most emészt a lengyelség és az Dunántúlról feljött had»*, továbbá, hogy a lovak a takarmány hiánya miatt — a jászksíri táborban *éhel is halnak*. (U. o. 93. l.)

Ebben az időben már a labanczos magyarok is vérszemet kaptak és nemcsak örökösen háborgatták, fölverték a *tébolygó* kuruc csapatokat, de a kisebb várakat és kastélyokat is vakmerőképpen megtámadták. A császár zsoldjában álló hajduk a somoskői pusztá várat hatalmukba kerítvén, rabolták és hódoltatták a népet s' ezért a fejedelem még Egerbe való érkezése előtt megparancsolta Perényinek, hogy *Patay Kristóf*, testőr karabélyos őrnagy segítségével, veresse ki onnan a gyülevész hadat. De mivel a dolog nem ment egy tempóra, mert a különben is halófélben lévő egri gyalogságot, a nagyobbszámú labanczok ellen jó készüllet nélkül el nem bocsáthatta, a fejedelem ápril 19-én, újlag keményen ráparancsolt, hogy *Réthey Ferencz* helyettes várparancsnokot küldje ellenük, meghagyván neki, hogy a Sirok várába beférkőzött kóborló labanczokat is szorítsa ki onnan. Ezekkel a «*csámpás*» Réthey hamarosan végzett, de hogy mennyire megapadt az őrség száma kitűnik abból, hogy már a Sirok visszafoglalására érkező 300 főnyi labancz csapat híre is nagy riadalmat okozott Egerben, mikor pedig valami német had portyázott Hatvan körül, — Eszterházy Antal, a vak lármára — mindjárt a Sajóhoz akart szállani, de a fejedelem, aki tisztaban volt az ellenség szándékával, egyszerűen leintette, mondván, hogy «*ne Sajózzon, hanem inkább Ipolyozzon*», melyből látszik, hogy akkor is a Pálffyról szorongatott Érsekújvár fölmentéséről gondolkodott.¹ Antal úr szívesen magára vállalta volna ennek a Dunántúli felmentő hadjáratnak a vezetését, mert szörnyen unatkozott a szegi pusztán s talán az ujbári vidám farsangról is maradtak kellemes emlékei, de a fejedelem a szomorú tapasztalatokon okulva, hallani se akart erről és éppen kapóra jött, hogy Eszterházy kúra végett szabadságot kért tőle. Az egri fürdőket akarta használni, de bizonyára a jó társaság is vonzotta, melyről felesége, ki a *bőjtöt* Egerben töltötte, sokat beszélhetett neki.

A fejedelem, — saját bevallása szerint — örömet megadta az engedelmet és Antal úr július 5-én már ott is volt. De sehogy sem tetszett neki, hogy Rákóczi, végét akarván vetni

¹ *Archivum Rákóczianum* III. 388., 403., 106., 111. és 112. l.

az eddigi könyelmű, tékozló életnek, új rendet hozott be, megparancsolván a tisztviselőknek, hogy zárják el a tárházakat, mindenki a saját erszényéből költsön. Dániel bátyjával együtt morgott, zugolódott s azon kezdte, hogy a fejedelemtől eddig való és további hasznos szolgálataiért, maga és udvarnépe számára rangjához illendő tartást s az ellenségtől elfoglalt birtokai helyébe megfelelő értékű uradalmat követelt. Erősen megtalálta nyomni a pennát és szokatlan, követelődző fellépése olyan rosszul esett a fejedelemlnek, hogy július 6-án kelt válszában végre minden elfojtott keserüségét kiöntötte. Szemére vetette Eszterháznak, hogy szolgálai rettenetesen tékozolnak és hogy a drága, költséges életmódra teljék, lelketlenül zsarolják a szegénységet.

Ezért kellett — úgymond — rövid idő alatt kiürülni az újvári tárházaknak s ez a sors vár Egerre is, ha eszükre nem térnek. Majd meglátja, hogy *kényes életükkel, színes hízlekedésükkel* megfognak még szomorítani. Tapasztalhatta, hogy amíg volt miből szívesen adott és úgy osztogatta a jószágokat és jövedelmeket, hogy a mostani szükségnek részben ez is az oka. Érdeme jutalmát mindenki előre követelte, de nem érik be azzal a mit már kaptak, hanem soha meg nem szűnnek a véghetetlen kívánságoktól.

Mindazonáltal, hogy udvarnépe fogyatkozást ne szenvedjen, bizonyos falukat rendel a tartásukra, de csak úgy éljenek a hogy *lehet*, nem pedig a hogy *kellene*. Mert ő is tudna születéséhez és méltóságához illendőbb módon élni, csakhogy nem viszi rá a lélek, látván az ország veszedelemben forgó állapotját és a nép nyomoruságát. «*Tegyük azért félre — úgymond — méltóságunk műtatását, mely hazánk szolgálatja után jobban kinyilatkoztatik, mintsem az külső pompa hiúságos műtatásával.*»¹

Eszterházy Antal a fejedelem levelére egyideig még jobban duzogott és mint könnyen fellobbanó, heves véralkatu ember,

¹ *Archivum Rákócianum* III. k. 277. l. A levél bizalmas részeit a fejedelem saját kezével írta. U. o. 273. l. továbbá, Rákóczi emlékiratainak ötödik kiadása, 277—278. l.

ugyanesak verte a készülőt, hogy búcsút mond a kuruczoknak, de minekutána személyesen találkozott Rákóczival, egészen megbékült és azon volt, hogy Dániel urat, minden bajnak okozóját és a menekülteket, akik már nem tartották a várost elég *biztos helynek* Rákóczi utasítása szerint, mentől előbb kiigazítsa Egerből.¹

Az Érsekujvár fölmentését czélozó dunántúli hadjárat vezetését a fejedelem az erélyes és elszánt embernek ösmert Károlyi Sándorra bízta, kinek felesége és háza népe a környéken már irtózatosan dühöngő pestis elől Egerbe szándékozott menekülni. Annak okáért a fejedelem július 25-én meghagyta Perényinek, hogy a várban alkalmas szállásról gondoskodjék² a mi nem kis feladat volt, mert az urasszony *kilenczvenheted magával* érkezett Egerbe. Úgy látszik a jó lélek, aki örökösen a mások bűjbajját, szenvedését, nyomorúságát igyekezett enyhíteni, bár magának is elég keresztje volt, Károly környékén mindenkit föl-szedett, a ki a ragály elől bujdosott. Mindazonáltal Perényi, sógora és vérszerint való atyafia lévén az urasszonynak, örömmel gondoskodott róla, mert Barkóczy Krisztina augusztus 5-én azt írja az úrnak, hogy egész készséggel fogadták, tágas és tisztességes lakást adtak neki. Az előkelő, úri társaság nagy, jó szívvvel volt hozzá; többek között megismerkedett Bottyán tábornok fiatal özvegyével, gr. Forgách Juliánnával is, a ki férje halála óta (1709. szept. 27.) állandóan Egerben lakott. Járták a templomokat és a börtönöket, hol a raboknak alamizsnát osztogattak; bemutatták a szent életü vén püspöknek, kinek aztán híres gazdasszony létére, *bélest is sütött*; lakomára hivogatták és ebédre mentek hozzá, mikor egy új misés papot, aki Károlyit hívta meg *atyának*, fölszenteltek. De két hétig se tartott a mulatság és aug. 15-én már azt írja az úrnak, hogy a ragály miatt, minden *társalkodást* elhagytak, mert a ki egyszer megkapja a betegséget az már halálfia. Ki is költözött nem sokára Egerből a többi uri néppel együtt a Tisza és Hernád között elterülő Bársonyos-szigetre, hol a szabad ég alatt sátrakban tanyáztak.³

¹ *Archivum Rákóczianum* III. k. 282. l.

² *Archivum Rákóczianum* III. k. 460. l.

³ V. ö. *Takáts Sándor* i. m. *Márki Sándor* i. m. 119—120. lapjain.

Barkóczy Krisztinát és gyermekeit megőrizte az isteni gondviselés, de Perényi Miklóshoz már nem volt olyan könyöröletes, mert 1710. szeptember havában másodszer is özvegygé, apró gyermekeit anyátlan árvákká tette. Három leánya közül a legkisebbik *Mária* még csak két esztendő múlt, ki fogja ezt most már dajkálni, ápolgatni? ha csak valamelyik jó lelkű rokon magához nem veszi. Haza kellett tehát mennie minden áron, harmadfél esztendő óta nem látott szöllősi házához. Annak okáért megadván a megboldogultnak az utolsó tisztességet, a következő folyamodványt intézte a Szerencsen aggódó fejedelemhez:

«Felsőges vezérlő fejedelem, nekem természet szerént való jó, kegyelmes Uram! Hogy Isten felségedet hazánk örömére, bó(1)dogulására éltesse szerencsésen, szívem szerént kívánom.

Alázatosan követem felségedet, hogy kellessék busittanom, mivel szegény feleségemet Isten ő szent felsége ez *elmúlt hetekben* ez árnyék világból kiszóllítván, maradott *három kiseded gyermekim*¹ kiket is, hogy jól rendben hagyhassak vagy az atyafiaknál vagy peniglen magam házánál és kevés jószágocskámat jó rendben vehessem, alázatosan kellett Felsőgedett bussitanom, mutatná Felsőged szegény jámbor szolgájához kegyelmességét és haza bocsátana, mivel ha mostan őszre haza nem mehetek jószágocskámnak bé takarítására és rendben hagyására, embereim is oda haza meghalván, kik jószágomra gondot viseltenek, az mint is már elpusztult jószágom jobban elfog pusztulni és így gyermekeimet is nem tudom honnan sustentálhassam. Mely, ebbéli Felsőged hozzám megmutatott kegyelmességét életem fogytaig megszolgálni el nem mulatom, a mint is ajánlom magamat a Felsőged kegyelmességében, maradván Felsőgednek Eger die 22, septembris Anno 1710. alázatos, hív szolgája *Perény Miklós* s. k.»²

¹ A nagyszöllősi r. kath. egyház anyakönyvei szerint Perényi Miklósnak Hidy Borbálától a következő gyermekei származtak: 1. *Zsuzsánna* (1695. nōv. 10.), 2. *József Miklós* (1697. márcz. 19.), 3. *Katalin* (1698. május 19.), 4. *Erzsébet* (1701. jul. 14.), *Mária* (1703. márcz. 28.). A 15 éves Zsuzsannát és a tizennégybe forduló Józsefet már nem lehetett *kisedednek* mondani, tehát csak az utánuk következő három leányról emlékezhetik.

² Mint rendesen itt is csak az aláírás sajátkezű. A folyamodványon

Mire a folyamodvány eljutott Rákóczihoz már akkor *Érsek-ujvár*, a szabadságharcz legerősebb védbástyája, aránylag rövid ellenállás után, a megvesztegetett *Rottenstein Ferencz* tüzérezredes árulása következtében, szeptember 23-án feladta magát. E nehéz időkben, mikor a magyar szabadság szent ege végkép beborult, s az erős hitű fejedelem lelkét is sötét árnyékok környékezték: Perényi, a ki nem volt se hadvezér, se államférfiú, csak hazáját szerető igaz magyar, hűségének, az önmegtágadó kötelességteljesítésnek szép példáját adta. A győzelmes ellenség közeledésének hírére nem nézte a maga baját, kárvallását, egyedül arra gondolt, hogy ahová állították ott most szükség van reá. Visszavonta tehát kérelmét és kijelentette, hogy nem mozdul Egerből. A fejedelem 1710 október 3-án tudósította Károlyi Sándort, hogy *«Perényi Miklós haza kívánkozott, de az mostani hírekre nézve maga resolválta benmaradását, csak az gyermekeit akarja kiküldeni.»*¹

Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.

a fejedelem egyik titkárának következő oldaljegyzete olvasható: *«Mint hogy felesége meghalt jószágában kéredzik, hogy gyermekit és javait disponálhassa».* Országos levéltári Lymbus. Missilisek.

¹ Archivum Rákóczianum III. k. 174. l.